

Avgränsning av vikingahamnen i Lickershamn Stenkyrka socken, Gotland

Lst. diarienummer 431-857-06

ArkeoDok
Rapport 2006:4

ArkeoDok

Innehåll

Bakgrund	3
Strategi för identifiering och avgränsning av förhistoriska hamnar	3
Modell för avgränsning av hamnplatser	4
Undersökningsområde och genomförande	4
Kart- och landskapsanalys	5
Fältinventering och fornlämningar	7
Fosfatkartering	10
Metallkartering	12
Provgropsanalys	12
Resultat	15
Litteratur	18

Bilaga 1. Beskrivning fornlämning och lösfynd	19
Bilaga 2. Jordbeskrivning provgropar	21
Bilaga 3. Fyndmaterial provgropar	23

Avgränsning av vikingahamnen i Lickershamn, Stenkyrka socken, Gotland

Lst. diarienummer 431-857-06

Bakgrund

De senaste årens arkeologiska undersökningar på Gotland har visat att det förekommer ett mycket stort antal vikingatida hamnar runt öns kuster. Närmare 60 platser har kunnat identifieras som sannolika hamnplatser.

Dessa platser har identifierats utifrån ett antal olika kriterier och i vissa fall provundersökningar och fosfatkarteringar. De utgör sannolikt huvuddelen av de hamnar som har funnits, men man bör räkna med att det finns ytterligare hamnplatser som ännu inte har kunnat identifieras. Särskilt gäller detta de mindre hamnplatser som har förekommit i ett stort antal. Det rör sig om fiskelägen, vilka i många fall kan visas ha en direkt fortsättning in i sen tid, där kartan från 1700 tydligt visar på kontinuiteten i landskapet.

Dessa hamnplatser (fornlämningar), som i vissa fall kan vara mycket yttäckande, är synnerligen svåra att upptäcka visuellt, då inga spår i landskapet visar på förekomsten av dem. Det är som regel endast genom fosfatkarteringar och arkeologiska undersökningar som de kan beläggas och skyddas.

Ett genomgående drag för de platser som har kunnat säkert fastställas som vikingatida hamnar är att de ofta återfinns inom områden som idag är starkt exploaterade för turismverksamhet, eller boende. De återfinns i hög grad i anslutning till idag befintliga fiskelägen eller mindre hamnar, såsom exempelvis vid Näs hamn, vid Brissund och Skälsö i Väskinde socken och här vid Lickershamn i Stenkyrka socken.

Många av de identifierade hamnarna är med andra ord utsatta för ett stort exploateringsstryck och utan klara avgränsningar och identifiering av platsernas omfattning och status riskerar många att förstöras av ren okunskap.

Ett konkret exempel som visar hur det kan gå är Snäcks camping och den vikingatida hamn som finns där. Centralt inom exploateringsområdet finns ett gravfält synligt och i dagsläget avgränsat av ett staket. Dock har det genom året visat sig att det förekommer ovan jord osynliga anläggningar inom större delen av campingområdet i form av både gravar och boplatzlämningar.

Vid ett flertal tillfällen i samband med arbeten i området har det påträffats gravar. En fosfatkartering utförd av undertecknad har visat på

ett ca 1 ha stort område som uppenbarligen är själva hamnbebyggelsen. Under sommaren 2005 grävdes ett ca 2 meter brett schakt genom detta område varvid framkom ett mycket stort antal stolphål efter en hamnbebyggelse samt delar av förstörda gravar.

Med den nya politik som gäller strandmarker, där man uppenbarligen kommer att släppa på kravet om strandskydd inom vissa zoner, riskerar åtskilligt fler hamnar att förstöras eller i alla fall starkt påverkas av bebyggelse och turismanläggningar. Det finns med andra ord ett akut behov av att klargöra hamnplatsernas utsträckning och omfattning på varje plats i betydligt högre grad än som hittills har kunnat göras inom ramen för de forskningsundersökningar som har skett.

Strategi för identifiering och avgränsning av förhistoriska hamnplatser.

Ett väsentligt mål för kulturmiljövården måste vara att på ett enkelt, men enhetligt och belysande sätt kunna identifiera dessa hamnplatser, inte minst deras utsträckning, för att kunna skydda dem för framtiden.

En identifiering av platserna bör också ta sikte på att bedöma deras kulturhistoriska status och värde. Med det menar jag att få ett grepp om platsens betydelse i ett historiskt perspektiv, men också att klargöra dess grad av opåverkan eller påverkan från sentida verksamheter. Med andra ord handlar det om att bedöma kulturlagrets omfattning, innehåll och grad av orördhet. I en exploateringssituation är detta av mycket stor betydelse för frågan om tillåtelse av ingrepp i fornlämningen.

Tidigare undersökningar har pekat på en lämplig väg att gå för att med minimala ekonomiska insatser erhålla en bild av en hamnplats omfattning, utbredning, datering och status. Det har härvid framför allt handlat om en analys av de äldre kartorna, parat med en fältinventering.

Ett andra steg har varit att fosfatkartera området. Det har genomgående visat sig att denna metod på ett ypperligt sätt pekar på förekomsten av boplatzlämningar eller inte. På försök har även kartering genom metalldetektor används, även om denna metod inte fullt ut har testats i samband med hamnundersökningar.

Den slutliga verifieringen av platsens status har skett genom arkeologiska provundersökningar. Man bör dock härvid notera att detta arbetssätt framför allt handlar om att identifiera själva bebyggelseområdet till en hamn. Gravar belägna under markytan, vilket är vanligt förekommande vid hamnplatserna, är betydligt svårare att spåra utan regelrätta arkeologiska undersökningar.

De framträder inte genom fosfatkartering och knappast heller genom metallkarteringar. I odlad mark kan gravfälten dock identifieras genom förekomsten av vikingatida lösfynd, så som är fallet i Fröjel och i Boge med flera platser; lösfynd som uppkommit i samband med att den kontinuerliga odlingen förstört många gravar. Så är även fallet i Lickershamn, där ett antal tidigvikingatida föremål framkommit i samband med odlingsarbeten, ofta i direkt anslutning till det öster om fiskeläget belägna gravfältet (fornlämning nummer 21 i Riksantikvarieämbetets register över fornlämningar).

Modell för avgränsning av hamnplatser

Syftet med en insats för avgränsning av en fornlämning dold under markytan innebär framför allt två saker. Dels handlar det om att avgränsa fornlämningen fysiskt. Hur stor yta och vilken yta upptar fornlämningen? Härvid bör det beaktas att det framför allt rör sig om själva bebyggelseplatsen. Dels handlar det om att bedöma det kulturhistoriska innehållet och värdet av fornlämningen. Detta kan uttryckas som kulturlagrets tjocklek och grad av påverkan från sentida verksamhet.

För att uttrycka det konkret så kan det handla om att se om hela kulturlagret är uppodlat, eller om det, som exempelvis i fallet Fröjel, förekommer opåverkade kulturlager. Det kan också handla om att bedöma om fornlämningen är spåren av en långvarig verksamhet eller om platsen endast varit i bruk en kortare tid.

Modellen som använts i föreliggande utredning består av följande steg:

1. Kartanalys och genomgång av arkiv etc. för att finna uppgifter om tidigare fynd, parat med en fältinventering som tar sikte på att bedöma det fysiska landskapets beskaffenhet, inte minst vad gäller strandlinjen under vikingatid. Kartanalysen ger en god grund för att belysa förhållanden så långt bak som till vikingatiden och är i många avseenden ett ypperligt instrument för en tolkning av en landskapsituation under vikingatid – medeltid.

2. Fosfatkartering av lämpligt område. Utförs som regel i form av spotttestmetoden, i likhet med tidigare undersökningar. Metoden har använts vid ett tjugotal tillfällen i samband med projektet Gotlands vikingatida hamnar, med ypperligt resultat. Genom att hamnplatser och fiskelägen innehåller rikligt med ben och rester efter fisk och säl är fosfathalten som regel tämligen markant och avslöjar väl en äldre hamnsituation.

3. Metallkartering med metalldetektor för att erhålla en rumslig bild av metallernas utbredning. Området för metallkartering bygger på erfarenheterna från de två tidigare momenten. Metallkarteringen i Lickershamn har utförts i form av provtytor med jämna mellanrum för att erhålla en översiktlig bild av metallernas rumsliga fördelning.

4. Provgropsanalys. Genom ett system av mindre provgropar (ca 1/4 m² stora) bedöma kulturlagrets status och innehåll, dess tjocklek och färgning, som ett mått på kulturpåverkan.

Dessa fyra insatser vägs sedan samman i en slutlig tolkning av platsens utbredning och kulturhistoriska innehåll. Syftet är även att bedöma om något moment skulle kunna uteslutas och att man likväl skulle komma till samma resultat. Detta med syftet att finna en så kostnadseffektiv metod som möjligt för framtida liknande undersökningar. Med andra ord innebär utvärderingen av arbetsmodellen en väsentlig del i denna process.

Undersökningsområde och genomförande

Lickershamn är en väl skyddad hamnplats, belägen längst in i en från norr kommande vik, omgiven av höga klintkanter i söder, väster och sydost. Det är enbart nordliga vindar som kan vara bevarande och med en förhållandevis vind från sydväst har hamnen ett väl skyddad läge under större delen av året.

Strandområdet utgörs framför allt av strandgrus och klapper, till en del med inslag av sand. Den östra delen av området, i anslutning till gravfältet, är till stor del uppodlad, även om vissa delar idag används som betesmark. Hamnen nås från söder av en under börtjan av seklet anlagd väg (i samband med laga skiftet). Från sydöst kommer en mindre väg som uppenbarligen är den ursprungliga vägen till hamnområdet, vilket framgår av de äldre kartorna över Lickershamn.

Namnet Lickershamn kopplas i många fall samman med den i Gutasagan kände

Figur 1. Det aktuella området för den arkeologiska utredningen rör den östra delen av Lickershamn med anknytning till det där förekommande gravfältet.

Likair den vise från Stenkyrka, som var den som ”rådde mest” på den tiden, som Gutasagan uttrycker det.

Undersökningen av området vid Lickershamn genomfördes under loppet av våren 2006. Till en del bygger den på en tidigare genomförd fosfatkartering av området, utförd som ett uppsatsarbete i arkeologi (Hall 1993).

Kart- och landskapsanalys

Området utgörs av de perifera nordliga delarna av Stenkyrka socken, belägna nedanför markanta klintar i söder, sydöst och sydväst, med den kända klinten Jungfrun i väster. På klintkanten finns omgivande viken tre fornborgar, utan närmare datering. Nedanför klintkanten finns även ett par stenåldersboplatser, indikerande att Lickershamnsområdet var viktigt redan vid denna tid.

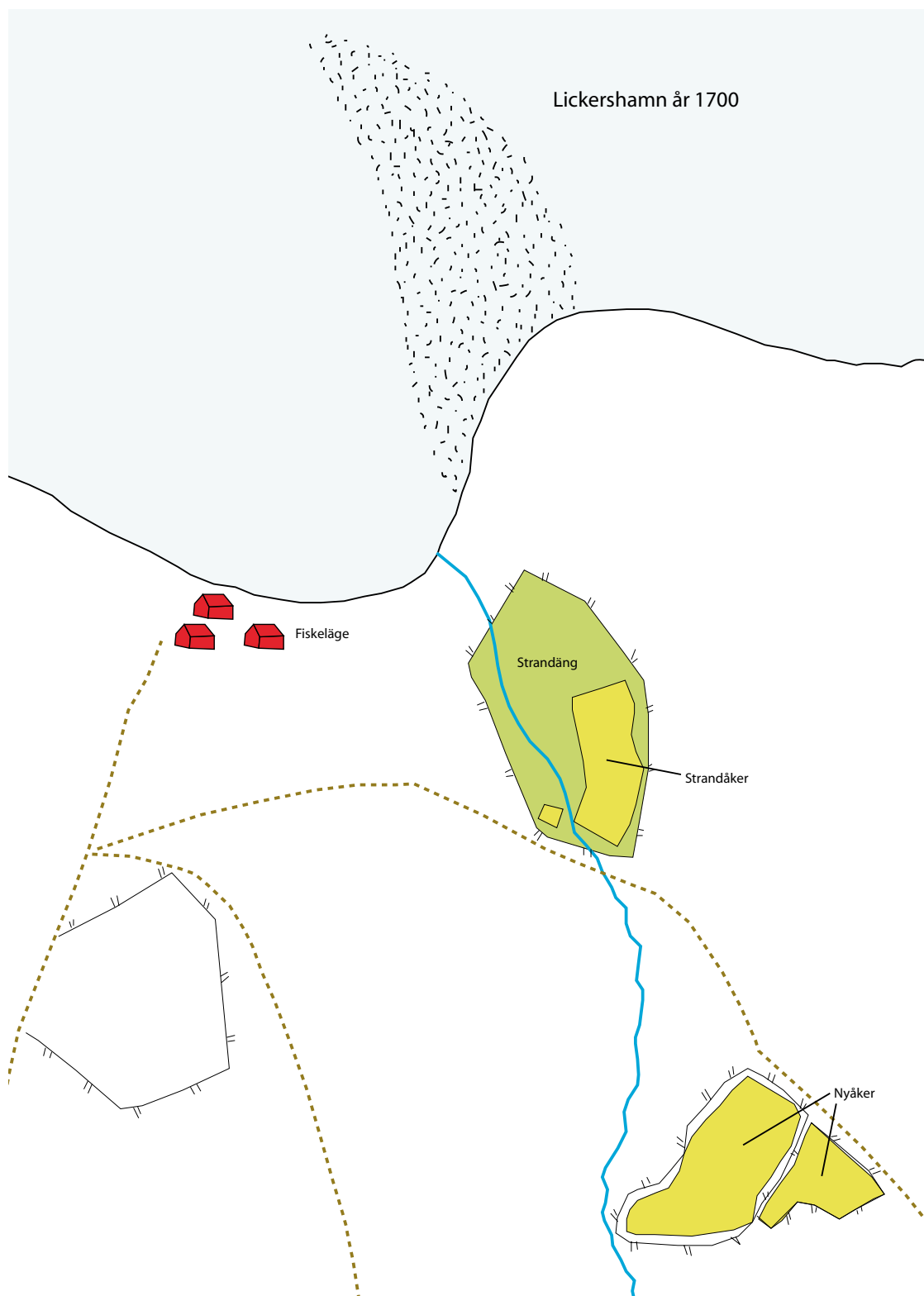
Idag leder en rak skiftesväg ner till fiskeläget från söder och mynnar direkt vid fiskeläget och havet. Delar av området är bebyggt med både fritidshus och permanentvillor.

Ett väsentligt naturligt inslag i landskapet utgör den å som rinner i östra delen av området, från söder mot norr, och som mynnar i östra kanten av

viken. Idag håller den vatten fram till midsommar innan den torkar ut. Ån har sannolikt varit ett väsentligt inslag i miljön under vikingatid och tidig medeltid i samband med hamnplatsen i området då den har försett platsen med färskvatten under en stor del av året.

Ett i många fall mycket användbart material till förståelsen av landskapets äldre historia är de äldre lantmäteriakterna, i alla fall vad gäller förhållandena under vikingatid och tiden framåt. Situationen under den yngre järnåldern - tidiga medeltiden, avviker inte särskilt mycket från den situation som är vid handen på 1600-talet, vilket har visat sig i åtskilliga landskapsstudier under de senaste 20 åren. Ett studium av denna karta kan med andra ord ge en förståelse av hur landskapet nyttjades tidigare.

Skattläggningskartan, som den äldsta detaljerade kartan över gårdarna på Gotland populärt kallas för, upprättad omkring år 1700, visar att området vid viken under 1600-talet utgjordes av ett par mindre åker- och ängsområden, framför allt i anslutning till den ovan omnämnda ån i östra kanten av området (figur 2). Av särskilt intresse är här det område med åker och äng som finns nära havet och i direkt anslutning till ån. Detta ängs- och åkerområde, som går under namnet Strandåker och Strandäng, ligger avskilt från själva fiskeläget, som återfinns längre

Figur 2. Skattdrägningskartan, upprättat 1700, över Lickershamnsområdet. Vid den här tiden återfinns fiskeläget på samma ställe som idag. Utöver fiskeläget finns ingen annan bebyggelse i området. Två vägar leder ner till fiskeläget; en västlig som gick strax väster om dagens väg till hamnen, och en östlig som passerar två åkerområden. Av stort intresse är det åker- och ängsområde som återfinns i anslutning till den å som rinner genom området strax öster om fiskeläget. Det har i flera fall visat sig att strandnära åker- och ängsområden sammanfaller med områden för äldre hamnar.

mot väster och i stort sett inom samma område som idag.

Det har vid många tillfällen visat sig att områden med åker- och äng i anslutning till kusten indikerar platser för äldre hamnar. Så var fallet i Norra Gnisvärd, liksom vid Butters änge i Skälsö, Väskinde socken och vid Lummelunds bruk, Lummelunda socken. Söder om detta strandnära åker- och ängsområde finns ytterligare ett åkerområde. Namnet på dessa åkrar, Nyåker, antyder att de är sent anlagda, dvs. sannolikt under loppet av 1600-talet. Större delen av området i anslutning till ån och fiskeläget tillhör vid denna tid gården Sudergårds.

Man kan notera att den enda bebyggelse som finns i området vid denna tid utgörs av fiskeläget, redovisat som tre fiskebodar. Här är dock att notera att den västra delen av området inte är medtagen i kartan. Den tillhör andra gårdar i socknen.

Följer man området framåt genom kartorna visar *Storskifteskartan* från 1792 på att ytterligare mark har tagits i anspråk för odling. Ännu vid denna tid finns ingen ytterligare bebyggelse i området utöver själva fiskeläget. Åns stäckning genom det östra och ursprungliga åker- och ängsområdet har samma sträckning som idag (figur 3). Noterbart är den antydning till att vägen från söder har en avstickare in i åker- och ängsområdet intill ån. Gravfältet, fornlämning nummer 21, har lagts in som en referens och orienteringspunkt.

Laga skiftet, genomfört under slutet av 1890-talet, visar på en markant uppodling av området i den östra delen av Lickershamn, inte minst i direkt anslutning till gravfältet (figur 4). Det är vid denna tid som ett antal lösfynd från tidig vikingatid kommer in till myndigheterna, påträffade i något fall inom det område som går under namnet *Branden* och som enligt laga skifteskartan är området öster om gravfältet. Ån har ännu kvar sin ursprungliga sträckning vid denna tid.

I anslutning till den nya vägen till fiskeläget och söder om fiskeläget har ett flertal mindre jordbruksfastigheter anlagts. Även i anslutning till ån och det ursprungliga åker- och ängsområdet i östra delen av viken finns nu fyra mindre gårdar, vilka finns kvar ännu idag. Att notera här är att inga hus eller gårdar finns i direkt anslutning till ån eller öster om ån.

Dagens karta uppvisar tämligen marginella förändringar i relation till situationen under 1800-talet. De gårdar som fanns i anslutning till ån i östra delen av området finns kvar än idag, även om de till en del är ombyggda. Vissa uthus och ladugårdar har försvunnit, så som på fastigheten Sudergårds 1:47.

De enda nya byggnader som tillkommit sedan 1800-talets slut är ett hus öster om och i direkt anslutning till ån (Sudergårds 1:25) och ett par mindre hus belägna på gravfältets östra del.

Fältinventering och fornlämningar

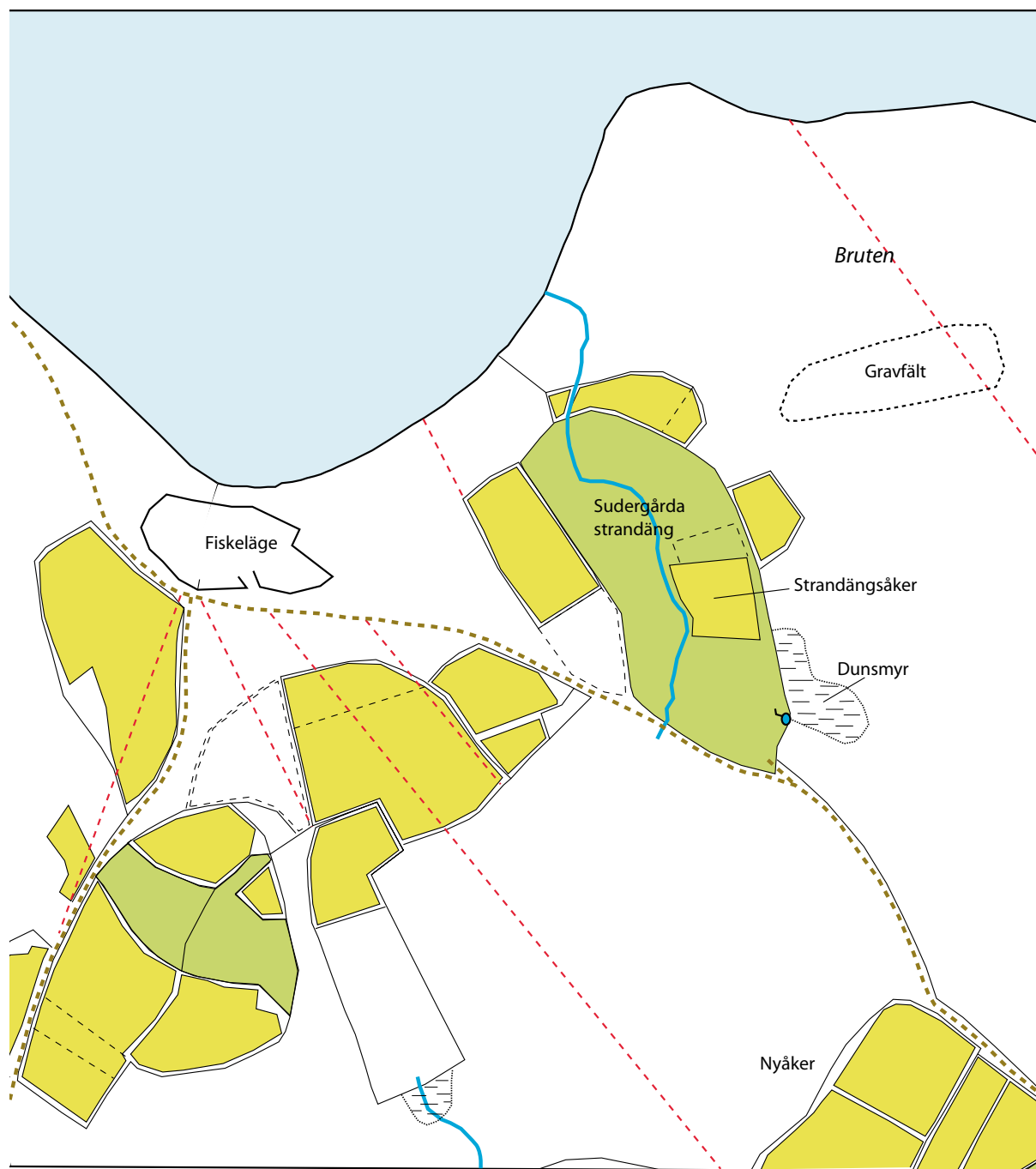
Som ovan noterats finns det enbart en fornlämning registrerad i anslutning till viken, ån och området för den förmodade hamnplatsen (figur 5). Det är gravfältet fornlämning nummer 21 i Stenkyrka socken, bestående av 75 registrerade stensättningar (gravar). Dessa är 3-11 meter i diameter (vanligen 4-6 m) och 0,1-0,5 meter höga (vanligen 0,2-0,3 m). Övertorvade, men oftast med i ytan talrika stenar, i allmänhet 0,2-0,3 meter stora. Gravfältet är ca 230 meter långt och 90 meter brett och är delvis lätt beväxt med buskar, som försvårar besiktningen.

Gravarna har delvis synliga kantkedjor av i allmänhet 0,2-0,4 meter stora stenar förekommer på ett mindre antal gravar. Centralt i gravfältet finns en markant stensättning, 11 meter i diameter, och med en kantkedja, 0,3-0,5 meter hög av 0,7-1,5 meter stora stenar. Kantkedjan är betydligt högre än fyllningen. Flertalet stensättningar har mittgrop, 1-2 meter i diameter och 0,1-0,3 meter djupa, vilket pekar på att de är plundrade. På ett par ställen är till synes kantställda kalkstenshällar i markytan.

Den synliga delen av gravfältet är beläget på en svag ås i landskapet, med en markerad sluttning mot nordöst. Det noterades tidigare att områdena runt gravfältet uppodlades under loppet av 1800-talet. Vid laga skiftet omkring 1890 var all mark runt gravfältet uppodlad och mycket talar för att det i samband med uppodlingen har försvunnit ett antal gravar.

Detta visar sig inte minst i ett antal *lösfynd* från Lickershamn i form av smycken från sannolikt förstörda gravar, vilka huvudsakligen inkommit vid sekelskiftet 1800/1900. Fynden är 6 till antalet och utgörs huvudsakligen av djurhuvudformade och dosformiga spännen, helt uppenbart kvinnosmycken från förstörda gravar (se bilaga 1).

I några fall finns uppgifter att fynden är påträffade i åkern som bär namnet *Branden*, ett område som enligt laga skifteskartan är beläget öster om gravfältet (se kartan figur 5). Det finns även muntliga uppgifter om förekomsten av brända ben nordöst om gravfältet och mycket talar för att gravfältet ursprungligen har sträckt sig längre mot öster och nordost än idag (Hall 1993). Muntliga sentida uppgifter bland orsbor gör dock gällande att *Branden* är åkern nordväst om gravfältet (Hall

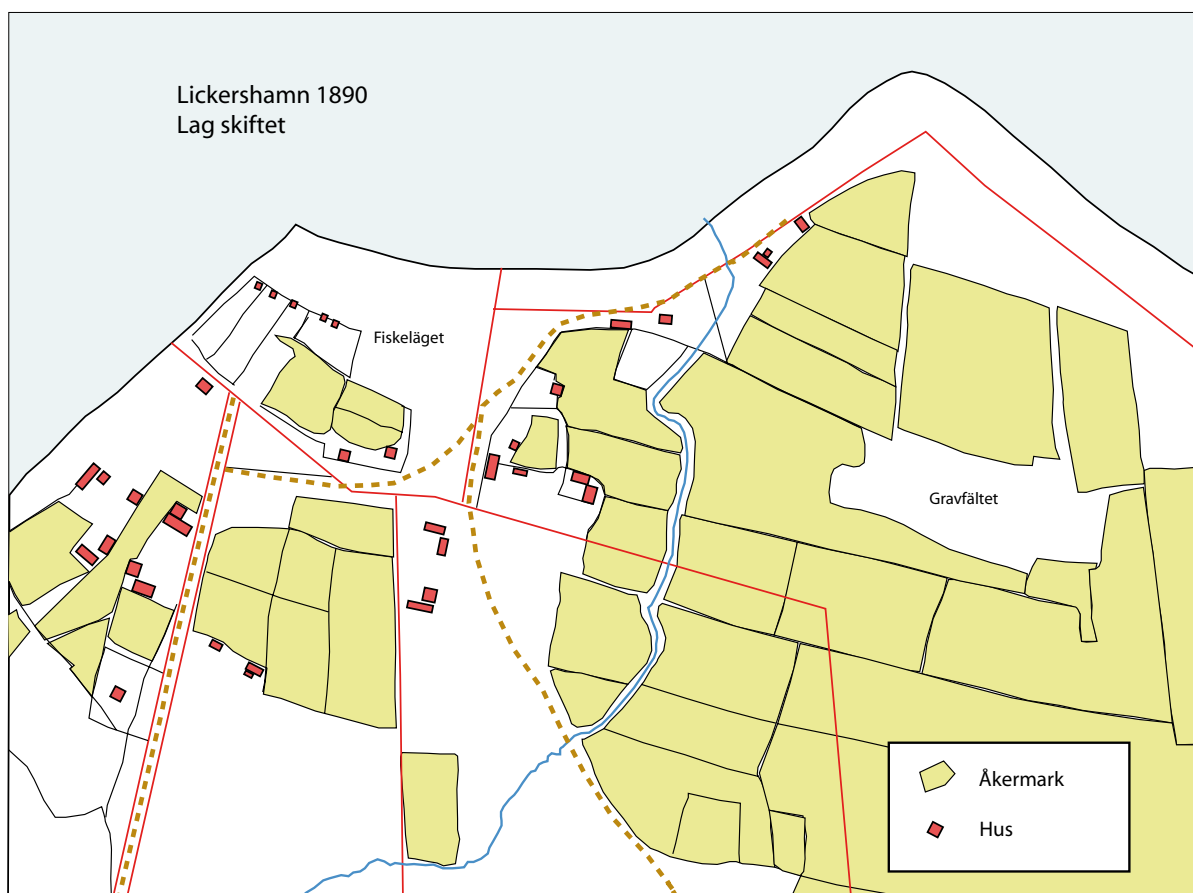

Figur 3. Storskifteskartan, upprätyad år 1792. Ännu vid denna tid finns ingen ytterligare bebyggelse i området förutom fiskeläget. Området med åker- och äng runt ån i östra delen har i stora drag samma utseende som hundra år tidigare, likaså den så kallade Nyåkern i den sydöstra delen av kartan. Däremot har ett nytt område med åkermark tagits upp strax sydost om fiskeläget. Vägarnas sträckning är i stort sett oförändrad från tidigare skede. För orienteringens skull har gravfältet lagts in i kartbilden.

1993).

Vid sidan av de 5 till myndigheterna inlämnade fynden från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet har under sen tid ytterligare två föremål påträffats i området. För några år sedan påträffade en av markägarna ett djurhuvudformat spänne i den södra

kanten av åkern till fastigheten Sudergårds 1:22 (se markering på kartan, figur 5). Därtill har ytterligare en del av ett smycke, sannolikt ett vikingatida dosformigt spänne med gripdjursornamentik, påträffats omedelbart öster om gravfältet i åkern, sannolikt resterna av en förstörd grav.

Figur 4. Under de hundra år som passerat mellan Storskifteskartan och laga skiftet har betydande förändringar skett i området. Framför allt har en omfattande uppodling skett i området öster om fiskeläget och i anslutning till gravfältet. Den äng som tidigare fanns i anslutning till ån har även den omvandlats till åkermark. Det är vid denna uppodling som lösfynden i området intill gravfältet inkommer till myndigheterna. Förutom den omfattande uppodlingen kännetecknas bilden av att det har tillkommit ett stort antal gårdar, framför allt i anslutning till fiskeläget. Det bör noteras att det ännu vid denna tid inte finns någon bebyggelse öster om ån.

De påträffade föremålen kan dateras till tidig vikingatid. Kustnära gravfält av denna kategori har genomgående på Gotland visat sig ha en knytning till en hamn från tiden ifråga. Dock är att notera att det inte behöver handla om en stor, permanent och året om bebodd hamnplats utan i lika hög grad vara frågan om ett fiskeläge från tiden ifråga.

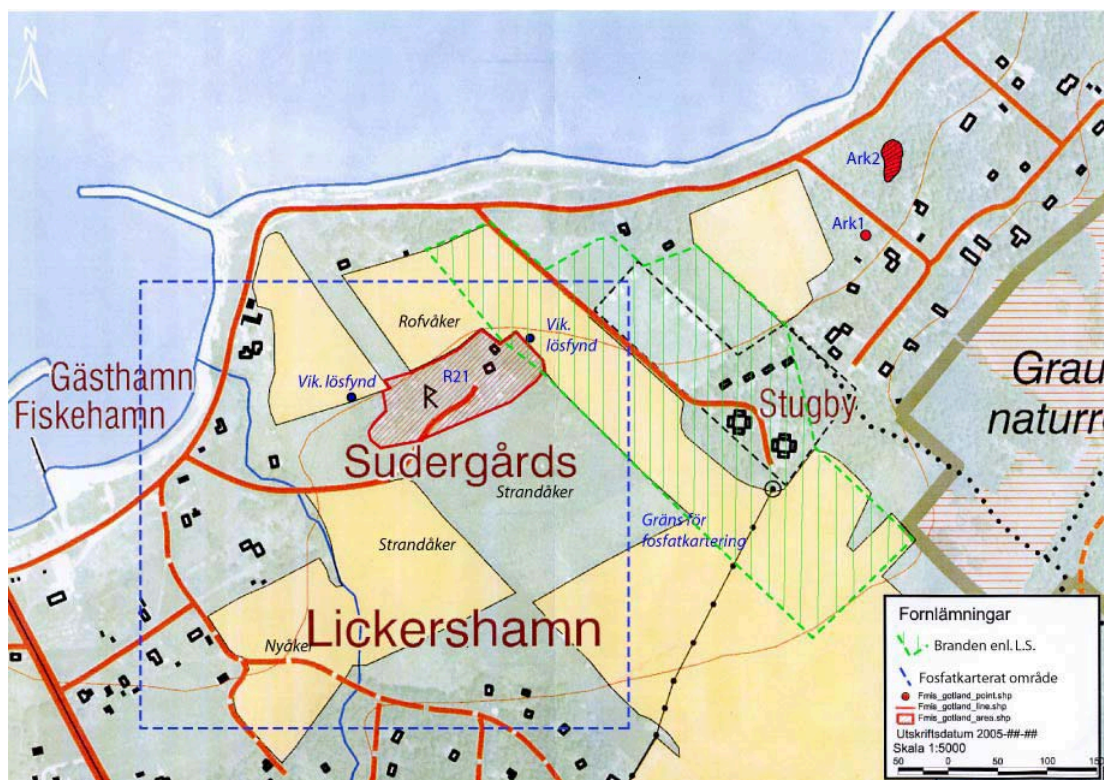
Utgående från uppgifter från markägare i området besiktigades i samband med fältarbetena ett område öster om stugbyn och ca 500 meter öster om det tidigare kända gravfältet fornlämning nummer 21, där det enligt uppgift skulle kunna finnas oregistrerade gravar. Detta visade sig också helt riktigt vara fallet. Det rör sig i det ena fallet om en ensamliggande *stensättning*, belägen strax sydväst om den mindre gårdsväg som leder från havet upp i sommarstuguområdet (se kartan figur 5 på vidstående sida).

Därtill påträffades ett mindre *gravfält*,

bestående av ca 7 stensättningar, nordost om samma väg, belägna på en svag strandvall. Stensättningarna är flacka, till en del svåra att avgränsa och i något fall tydligt plundrad. De ligger på ca 4,5 meters höjd över havet och den ringa höjden över havet antyder att gravarna bör vara från vikingatid.

Dessa gravar, belägna långt från själva Lickershamn och utanför det nu aktuella utredningsområdet, komplicerar bilden som fornlämningarna och landskapet ger rörande äldre aktiviteter i Lickershamnsområdet. Havsviken ovanför området med gravar går under äldre tid under benämningen *Gamleviken*, antydande att det kan vara en form av äldre hamnplats.

Med upptäckten av dessa tidigare okända gravar kan det finnas skäl att inför en exploateringssituation mer i detalj studera även detta östra område med avseende på frågan om hamnplats under vikingatid.

Figur 5. Registrerade fornlämningar inom Lickershamnsområdet utgörs enbart av gravfältet öster om hamnen, registrerat som nummer 21 i Stenkyrka socken. Vid en besiktning öster om stugbyn, föranledd av uppgifter från lokalbefolkningen om eventuella fornlämningar, påträffades tidigare okända fornlämningar i form av en stensättning (Ark1) och ett mindre gravfält (Ark2). Deras ringa höjd över havet antyder att de bör vara från vikingatiden. Av den handfull lösfynd som är påträffade i Lickershamn kommer ett från den åker som går under benämningen Branden och som återfinns enligt laga skifteskartan öster om gravfältet. Flera andra uppgifter om spår av gravar härrör från denna åker. Från nutid är två fynd gjorda i området, vilka har markerats speciellt. Ett av dem kommer just från den östra delen av gravfältet. Det andra kommer från åkern nordväst om gravfältet och tämligen långt från det registrerade gravfältet. Det kan inte utan vidare avgöras om det rör sig om ett gravfynd (i så fall har gravfältet haft en betydligt större utsträckning än det har idag) eller om det skall räknas till ett bebyggelseområde från vikingatid, då uppenbarligen hamnbebyggelsen.

Fosfatkartering

Den andra delen av den metod som använts för att avgränsa den förmodade hamnplatsen vid Lickershamn har inneburit att fosfatkartera området. Som ovan påtalades genomfördes huvuddelen av denna av Hall för ett antal år sedan och har kompletterats av undertecknad. Karteringen har vid detta tillfälle genomförts enligt citronsyremetoden. Proverna är analyserade på läns museet på Gotland.

Totalt har ett ca 25 ha stort område karterats (se kartan figur 5 rörande områdets avgränsning). Proverna togs med 20 meters mellanrum, som är ett avstånd som använts vid många andra tillfällen och som ger en god bild av fosfathalten på en mer övergripande nivå.

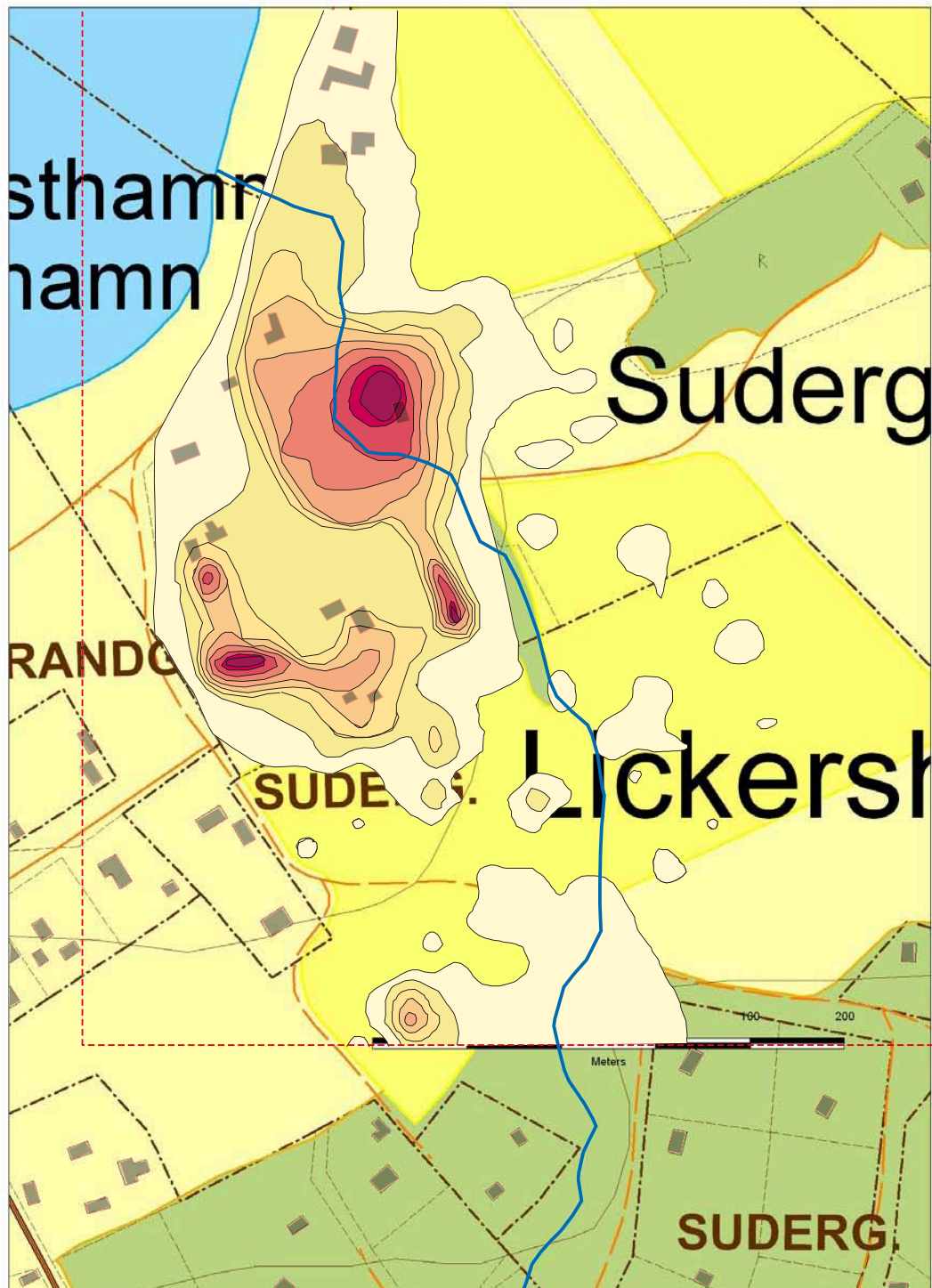
Resultatet av fosfatkarteringen visar på en mycket tydlig koncentration av höga värden inom ett

område i direkt anslutning till ån i den östra delen av Lickershamn, särskilt markant inom fastigheten Sudergårds 1:25, omedelbart öster om ån och strax norr om den lilla körväg som finns i området (figur 6). Från detta område sträcker sig en smal sträng av höga fosfatvärden söderut längs ån.

I den västra delen av fastigheten Sudergårds 1:47 finns en markant topp med höga värden. Denna sammanfaller helt och hållet med platsen för en ladugård som stod här på 1800-talets slut och början av 1900-talet och som idag är borttagen. Det kan dock inte uteslutas utan vidare att de höga värdena även kan knytas till en äldre, hamnanknuten verksamhet.

Utöver dessa större område finns ett mindre, ytmässigt begränsat, område med höga värden i södra kanten av det karterade området.

Området med höga fosfatvärden i anslutning till ån sammanfaller mycket tydligt med det åker- och

Figur 6. Fosfatkarteringens resultat. Det område som karterats är beläget innanför den röda streckade linjen. Hela det östra området hyser låga värden, sällan överstigande 20 P°. I anslutning till ån finns ett markant och välavgränsat område med höga fosfatvärden, där de högsta ligger på drygt 100 P°. Det mest markanta området finns öster om ån, inom och i anslutning till fastigheten Sudergårds 1:22. De höga värdena i den sydvästra delen av detta område överensstämmer med placeringen av en ladugård, som idag är borta. Man kan notera att området med höga fosfatvärden i hög grad överensstämmer med det åker- och ängsområde som fanns här redan under 1600-talet i anslutning till ån. Fosfatkartan speglar sannolikt platsen för en äldre hamn

ängsområde som framträder på de äldsta kartorna över området. Som tidigare noterats finns inga hus eller gårdar öster om ån och sammantaget pekar de höga värdena på en verksamhet som inte är ett resultat av den sentida bebyggelsen och mycket talar för att detta är den vikingatida och möjligen tidigmedeltida hamnplatsen/fiskeläget.

Bilden med de höga fosfatvärdena i anslutning till ån och till åker- och ängsområdet ligger helt i paritet med andra liknande områden runt Gotlands kuster och visar på en kustanknuten verksamhet där fiske och säljakt spelat en avgörande roll.

Området med höga fosfatvärden omfattar en yta av ca 2 ha, vilket kan jämföras med spåren av gårdshamnarna vid Snäckgårdsbaden och vid Norra Gnisvärd (här finns en yta med höga värden om ca 1 ha). Det rör sig således i detta fall troligen om en mindre bygdehamn - fiskehamn och inte om en större permanent eller åretruntboende hamnplats som vid Fröjel (här utgör bebyggelseområdet, avspeglat genom höga fosfater, av ett ca 10 ha stort område), även om gravfältets storlek i sig antyder att det kan ha varit frågan om en större bygdehamn.

Metallkartering

Som ett komplement till övriga undersökningar genomfördes en metallkartering. Utgångspunkten för det område som metallkarterades utgjordes av resultaten från fosfatkarteringen, så till vida att den kom att genomföras över det område som hyser höga fosfatvärden och intilliggande områden.

Karteringen tillgick så att en yta om 2 x 2 meter avsåktes vid provpunkterna som låg med 20 meters mellanrum i ett rutnät och antalet utslag registrerades på två sätt. Dels registrerades totala antalet utslag, inklusive järn. Dels registrerades "ädelmetaller". I det senare fallet bortsorterades med hjälp av maskinen alla järnföremål. Med "övriga metaller" handlar det om silver och brons, men även bly, tenn och andra icke järnhaltiga legeringar. I det senare fallet innebär det att även kapsyler, märkbrickor till lamm etc. ger utslag.

Generellt kan sägas att utslagen av andra metaller än järn var få i ytterkanterna av det karterade området. När det gäller det centrala området, sett ur fosfatkartan, var utslagen för järn så många och så markanta att det inte gick att redovisa ädelmetaller.

Antalet utslag för metaller varierade mellan 0 och mer än 10, i det senare fallet i visa fall omöjligt att säga mer exakt hur många, då maskinen inte klarade av att separera de skilda objekten åt. Resultatet av metallkarteringen redovisas på två sätt; dels som

punkter för de aktuella mätrutorna (figur 7), dels som en isaritmkarta (figur 8).

Resultaten av metallkarteringen visar att det är en mycket tydlig zonering av området vad gäller metallutslag. Det är en markant koncentration av föremål i anslutning till ån, framför allt öster om ån. Utbredningen av metaller sammanfaller i hög grad med hur fosfaterna fördelar sig i området. Dock sträcker sig området med mycket metaller betydligt längre mot norr än vad området med höga fosfatvärden gör.

Det skall dock noteras att området med stort antal metaller till en del sammanfaller med bebyggelsen i området och kan till en del sannolikt förklaras mot bakgrund av sopor från dessa gårdar. Trots detta torde det inte råda någon tvekan om att de höga fosfatvärdena och utbredningen av metaller speglar en bakomliggande orsak som inte enbart står att finna i dessa sentida hus utan bör ses som spåren av en äldre hamnverksamhet i området.

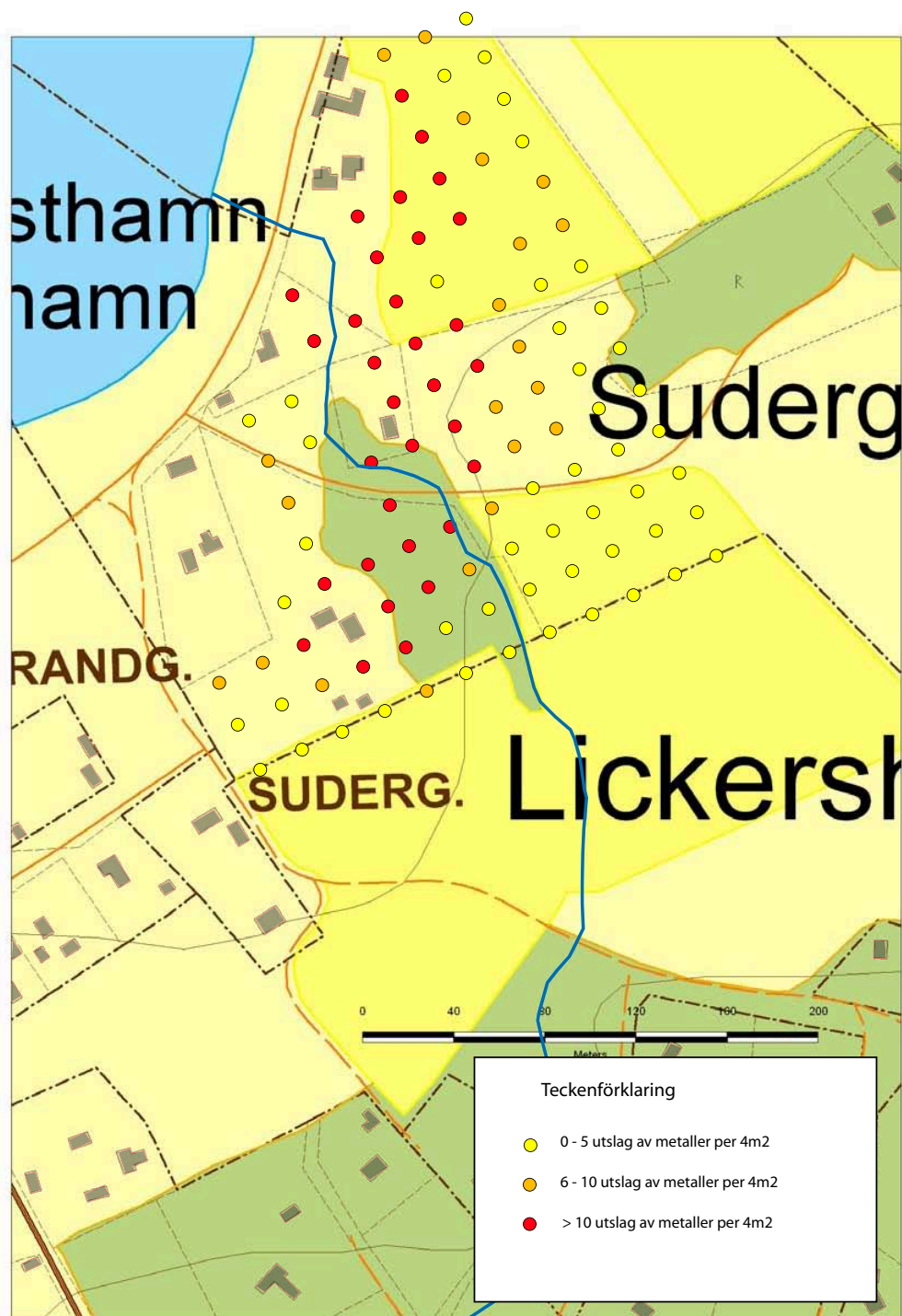
Provgropsanalys.

Utgående från resultaten av fosfatkarteringen och metallkarteringen upptogs ett antal mindre provgropar längs ett antal linjer genom detta område. Provgroparna grävdes i fyrkant om 40x40 cm och ned till steril jord. För varje grop registrerades jordart, jorddjup, färg på jorden och förekomsten av föremål (se bilagorna 2 och 3).

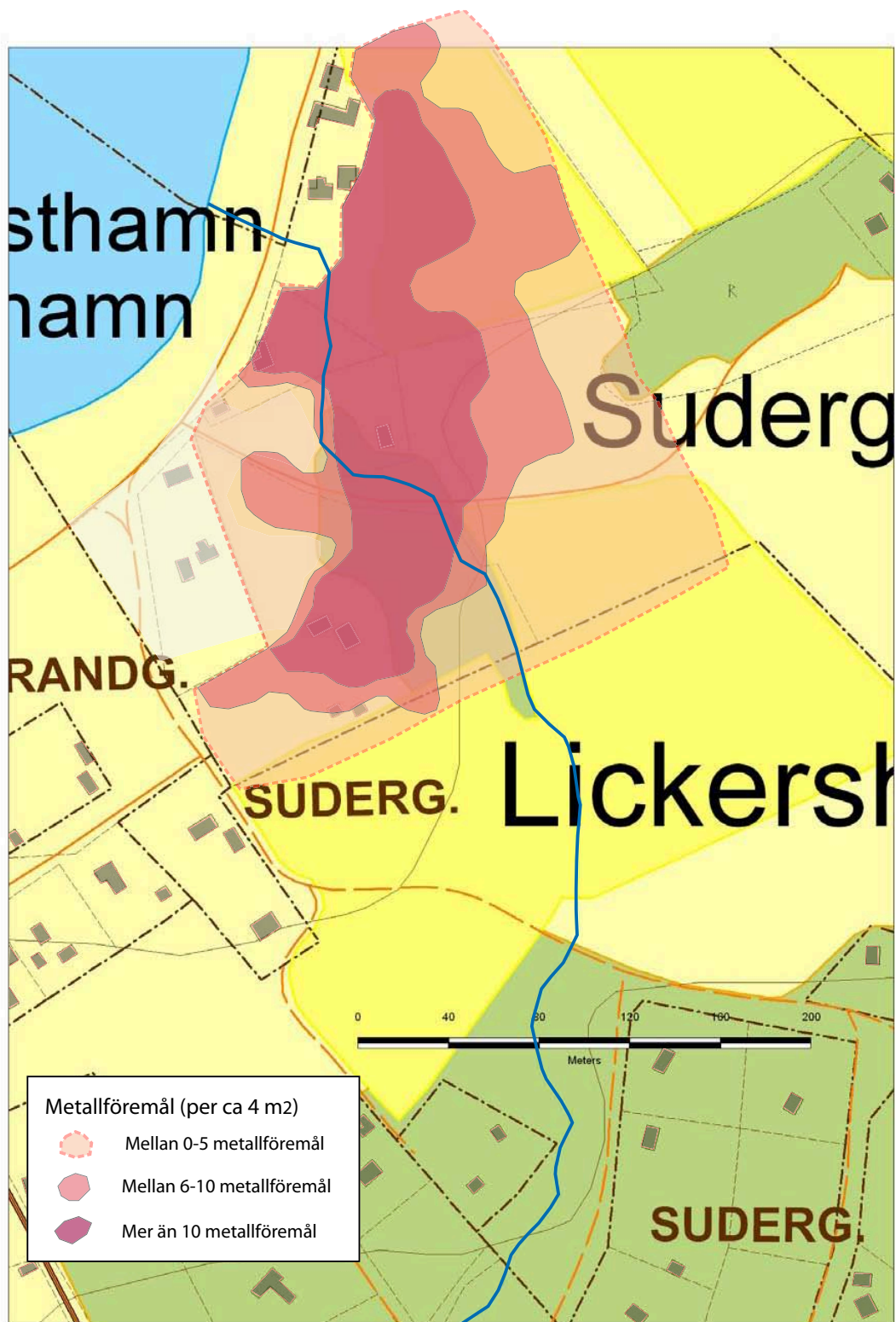
Jordarten var till stor del grus och sand med tydliga inslag av ren strandklapper. Alla provgroparna togs upp i åker eller före detta åker, vilket gav en tämligen likartat kulturlagertjocklek. Endast i rutorna C6 och C8 kunde ett tjockare jordlager beläggas. För dessa provgropar var jorden dessutom något mörkare än i övriga provgropar (figur 9).

Det förekom små mängder av föremål i groparna. I anslutning till bebyggelsen påträffades små bitar av porslin och även sentida glas och tegelfragment. Utöver detta påträffades ben i några rutor, framför allt inom de rutor som hade höga fosfatvärden. I provpunkt A10 framkom en del av en järnnit (?), ca 1,5 cm lång. Intressant är den tunna, svagt välvda och svagt guldfärgade glasskärva som framkom i provgrop A8. Glasbiten var angripen av glaspest och är sannolikt från medeltid, möjligen från vikingatid.

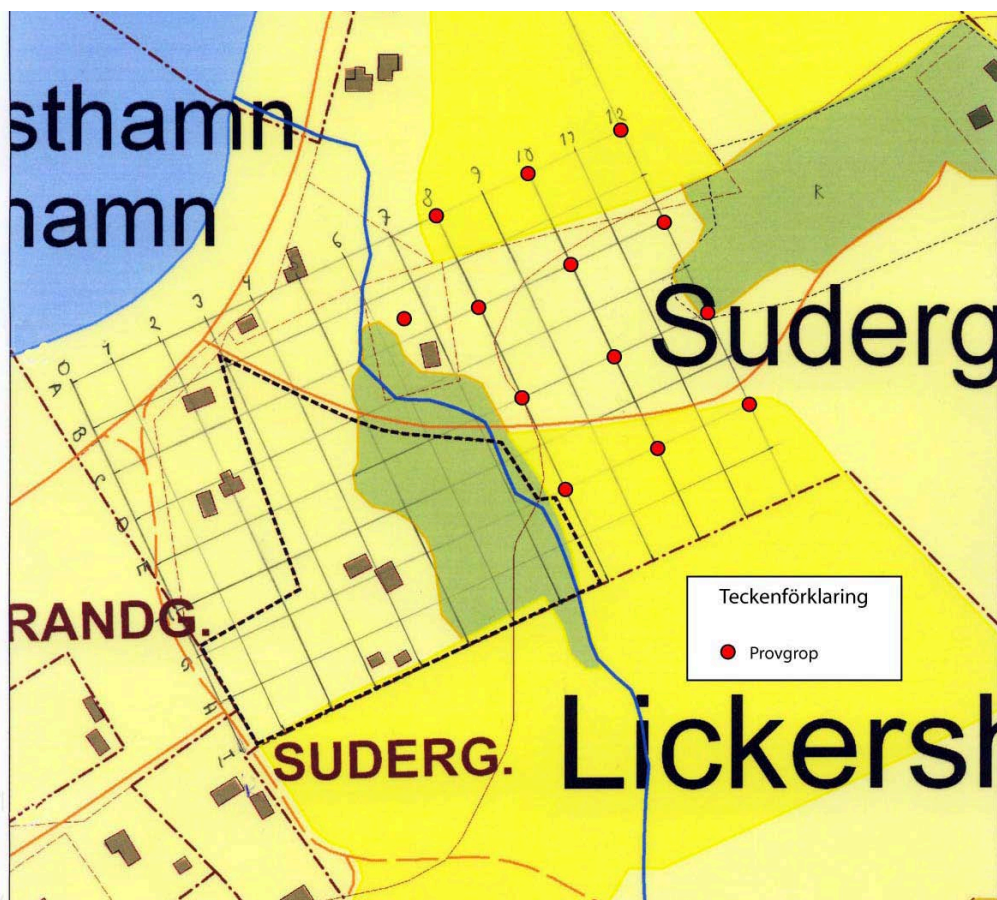
Provgropsanalysen kan inte sägas ha gett ett entydigt svar på utbredningen av eventuella kulturlager, även om man kan se en viss skillnad mellan de provtagningspunkter som ligger utanför området med höga fosfatvärden och mycket metaller

Figur 7. Metallkarteringen utfördes inom området med höga fosfatvärden och omgivande marker. På var 20 meter avsöktes en yta om 2 x 2 meter, varvid alla utslag räknades. Resultatet av metallkarteringen ger en tydlig zonerings av området. Områdena längst i öster uppvisar låga värden vad avser antalet metallutslag. Det västra området, i anslutning till ån, uppvisar de högsta värdena. Sett i relation till fosfatkartan är det en mer långsträckt utbredning av området i nordsydlig riktning av punkter med många metallutslag, men i övrigt är det en god överensstämmelse mellan de två kartorna. Närheten till den i området befintliga bebyggelsen påverkar sannolikt till en del resultatet, men trots detta och med hänvisning till resultatet av fosfatkarteringen, torde dessa två kartor visa på en bakomliggande orsak om skall sättas i samband med en äldre hamn.

Figur 8. Metallkarteringen redovisad som en isaritmkarta. Den avsökta ytan (punktvis var 20:e meter) framgår av markeringen för det lägsta värdet. Utgångspunkten för den avsökta ytan utgörs av fosfatkarteringens resultat.

Figur 9. Punkter för provgropar. För en vidare beskrivning, se texten och bilagorna 2 och 3.

och de som ligger innanför vad gäller jorddjup, jordfärg och förekomsten av artefakter.

Resultat

Väger man samman resultaten från de olika studierna kan man konstatera att platsen uppenbarligen hyser ett hamnläge från vikingatid fram till våra dagar, beläget intill ett tidsmässigt tillhörande gravfält. Kartan, figur 10, på vidstående sida visar på en tolkning av den vikingatida hamnen och gravfältets troliga utbredning i anslutning till Lickershamn och till ån, utgående från dagens kunskapsläge. I kartan är även inlagt zoner som ur exploateringssynpunkt är känsliga och bör undersökas vidare om en förändrad markanvändning blir aktuell.

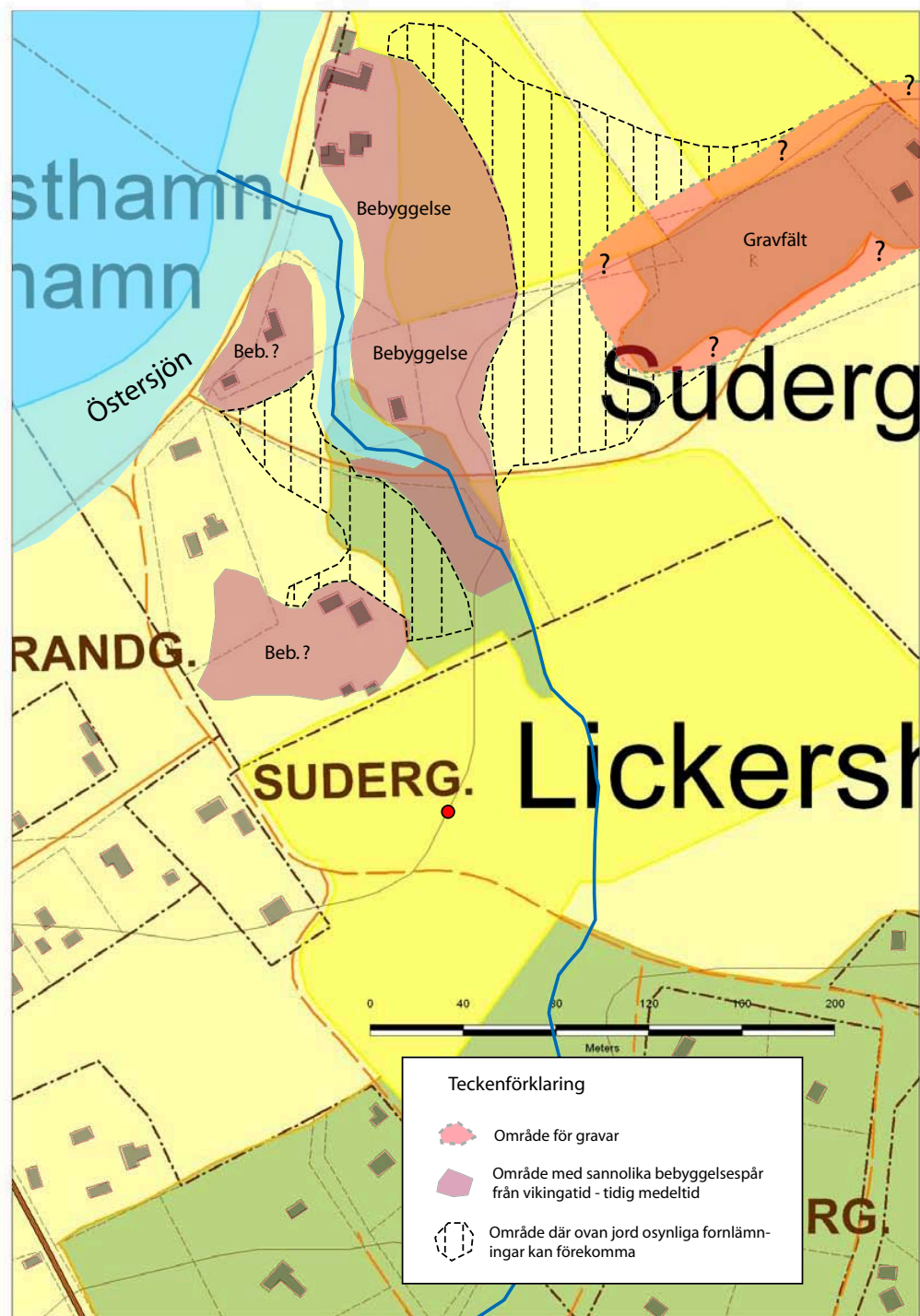
Ur landskapshistorisk synvinkel talar vi således om ett kontinuerligt utnyttjat fiskeläge/bygdehamn under ca 1200 år, där själva hamnplatsen med tiden och mot bakgrund av landhöjningen, har förflyttas längre mot väster. De konkreta spåren av denna hamnplats är i första hand gravfältet, men den här utförda studien visar på en sannolik bebyggelseplats

från hamnens äldsta del.

Gravfältet ligger på en svag ås och terrängen sluttar starkt mot väster från gravfältets västra del och bildar en ypperlig plan yta i anslutning till den forna havsviken. De höga fosfatvärdena och förekomsten av metaller följer väl denna slänt och knyter direkt an till ån med sitt färskvatten – en å som sannolikt har haft samma sträckning sedan vikingatiden (figur 11).

Det måste dock tydligt noteras i detta sammanhang att kartan är en tolkning utgående från den kunskap som idag finns, inte minst från den här genomförda studien. Konkret innebär detta att avgränsningarna av såväl bebyggelsen som gravfältet i hög grad skall ses som ungefärliga. I en exploateringssituation inom området eller i anslutning till detta måste man räkna med att göra arkeologiska kontroller i närområdet till de redovisade miljöerna.

Om fältanalyserna har visat på ett tämligen välavgränsat område för själva hamnen, går det inte att i detalj avgöra gravfältets ursprungliga utsträckning. Förekomsten av ett antal lösfynd nordväst och öster och sannolikt också nordöst om

Figur 10. Utgående från resultaten av undersökningen visar kartan på de områden som bör betraktas som fornlämning. Det måste dock poängteras att utan regelrätta utgrävningar går det inte att vare sig fastställa det exakta innehållet i dessa fornlämningar eller deras exakta utbredning. Det går inte heller att utan vidare undersökningar avgöra i hur hög grad den befintliga bebyggelsen i området spelar in i analyserna. Det streckade områden är ett försök att markera det område som, även om de utförda analyserna inte indikerar detta, mycket väl kan innehålla ovan jord osynliga fornlämningar. I en exploateringssituation bör detta beaktas.

Figur 11. Ån, där den passerar fastigheten Sudergårds 1:25. Bilden tagen mot norr från den mindre brukningsväg som leder över ån. Byggnaden står till en del på det område som utmärks av höga fosfatvärden och talrika metallutslag. Foto Dan Carlsson.

Figur 12. Den markanta slänten som skiljer det högre liggande gravfältet från den plana yta som utgör det sannolika läget för hamnbebyggelsen, som i bilden sträcker sig från vägen och norr ut (till höger i bilden). Foto Dan Carlsson.

gravfältet, antyder att det kan finnas fler gravar.

Det är tämligen vanligt i anslutning till synliga gravar vid kusten att de även finns ovan jord osynliga gravar, nedgrävda i strandgruset. Detta framkom med all önskvärd tydlighet i Norra Gnisvärd, så också i såväl Fröjel som Skälsö i Väskinde socken. Det finns med andra ord en stor möjlighet att det förekommer fler gravar i området än vad som är registrerat.

Vid sidan om den här aktuella studien, har, genom uppmärksamma sockenbor, ett par tidigare okända fornlämningar påträffats öster om stugbyn, belägna intill en äldre vik med namnet Gamleviken. Gravfältets ringa storlek talar för att det här skulle kunna vara frågan om en enskild gårds hamnplats under vikingatid, mer konkret sannolikt Grausne gårds hamnplats, då marken under äldre tid tillhörde Grausne gård.

Vid en exploateringsituation finns det, mot bakgrund av upptäckten av dessa fornlämningar, anledning att göra en kompletterande undersökning här.

Docent Dan Carlsson
ArkeoDok

Litteratur

Carlsson, A. 1983. Djurhuvudformiga spännen och gotländsk vikingatid. Stockholm.

Hall, O. 1993. Lickershamn, Stenkyrka socken hamn redan på 700-talet, påvisad genom fosfatkartering. C-uppsats i arkeologi med laborativ inriktning. Stockholms universitet ht 1993.

Nerman, B. 1969-75. Die Vendelzeit Gotlands, I-II. Stockholm.

Thunmark-Nylén. 2000. Die Wikingerzeit Gotlands. Del IV:2. Katalog. KVHAA, Stockholm.

Ulfsparre, 1874. Svenska fornsaker, samlade och ritade på sten. Stockholm.

Stenkyrka, fln 21. Gravfältet vid Lickershamn

Beskrivning riksantikvarieämbetet, fornlämningsregistret

Gravfält, ca 75 anläggningar. Ca 190 X 70 meter (önö-vsv), bestående av ca 75 runda stensättningar. Dessa är 3-11 meter i diameter (vanligen 4-6 m) och 0,1-0,5 meter höga (vanligen 0,2-0,3 m). Övertorvade men oftast med i ytan talrika stenar, i allmänhet 0,2-0,3 meter stora. Delvis synliga kantkedjor av i allmänhet 0,2-0,4 meter stora stenar förekommer på ett mindre antal gravar. Gravfältets dominerande stensättning, markerad på fotokonceptkartan, 11 meter i diameter, har kantkedja, 0,3-0,5 meter hög av 0,7-1,5 meter stora stenar. Kantkedjan betydligt högre än fyllningen. En stor sten är utvältrad i norra sidan. Flertalet stensättningar har mittgrop, 1-2 meter i diameter och 0,1-0,3 meter djupa. På ett par ställen är till synes kantställda kalkstenshällar i markytan. Gravfältet är delvis lätt beväxt med buskar, som försvårar besiktningen. En viss grävning synes förekomma i östra delen. Bevakas.

Lösfynd från Lickershamn

1. Lickershamn SHM 4755. Inlämnat år 1872. ”Ett 1,2 till 1,5 tum brett, tjockt bronsband, hopböjt och avbrutet i båda ändar. Nära ena brottet skarvad och skarven dold av ett tjockt tvärband. Funnet av Anders Andersson uti en åker vid Lickershamn., Bandet hittades i mullen under plöjning; i samma åker lära finnas märken efter gamla gravar”. Det bör noteras att upphittaren nämner att det lär finnas gravar i åkern, vilket klart och tydligt indikerar att uppodlingen i området har gått ut över ett antal gravar och det mest sannolika är att det rör sig om den östra delen av gravfältet fornlämning nummer 21.

2. Lickershamn SHM 7571:284-285. Två likadana djurhuvudformade spännena funna enligt Ulfsparre (Ulfsparre, 1874, PL. 11 fig.

219) i Lickershamn 1987, tillsammans med det nedan beskrivna dosformiga spännet. Förutom i Ulfsparres planschverk så kan dessa föremål beskådas i Birger Nermans Die Vendelzeit Gotlands, sid. 353, där han för övrigt placerar dem i period VII:4, dvs. ca 700-750 e. Kr. Anders Carlsson i sin genomgång av djurhuvudformade spännena placerar dem i period A, dvs. 725-800 e. Kr. Fynden finns även upptagna i Lena Thunmark-Nyléns bok om vikingatida fynd från Gotland (Gotland Vikingerzeit, del IV:2, 2000). Tyvärr nödgas man konstatera att det inte finns några fynduppgifter om mer exakt var föremålen är påträffade, förutom i en åker i Lickershamn.

Lickershamn SHM 7571. Det ena av de två djurhuvudformade spännena. Foto ATA.

Lickershamn SHM 7571:351. Ett dosformigt spänne, funnet enligt Ulfsparre i Lickershamn, (Ulfsparre, 1884, PL. 10 fig. 172) tillsammans med de två djurhuvudformade spännena ovan. Spännet finns också redovisat hos Nerman VZG 353 och placeras liksom de två djurhuvudformade spännena i period VII:4.

3. Lickershamn SHM 10632. Djurhuvudformat spänne. VZG Abb. 1786. Funnen av Carl Winberg Lickershamn i Stenkyrka, en spännbuckla, hittad i åker därstädes.” LK 1898-08-06. Period VII:4. Vilken åker det rör sig om framgår inte. Enligt Anders Carlssons

Dosformigt spänne, SHM 7551:351. Foto ATA

gruppering av de djurhuvudformade spännena är detta från period A, dvs. 725 – 800 e. Kr. Birger Nerman placerar spännet i period VII:4, dvs. ca 700 – 750 e. Kr.

Djurhuvudformat spänne, SHM 10632. Foto ATA

4. Lickershamn SHM 11690. Djurhuvudformat spänne typ 1-2. Funnet ”av Wivi Wigström, Stenkyrka, i åkern Branden vid Lickershamn”. LK 1902-06-21. Denna åker finns redovisad i laga skiftet, genomfört omkring 1897 och återfinns som en nordsydlig åkertvär öster om och i direkt anslutning till gravfältet.

5. Lickershamn, Sudergårds 1:22. Del av djurhuvudformat spänne påträffat av Barbro Pettersson omkring 1995. Fyndplatsen är i den södra delen av den då uppodlade fastigheten, strax nordväst om gravfältet. Sannolikt är smycket från en förstörd grav, men avståndet till gravfältet gör det möjligt att det skulle kunna vara ett lösfynd från en hamnbebyggelse på platsen.

6. Lickershamn, Grausne 1:12. Två delar av ett dosformigt spänne påträffat i åkermarken omedelbart öster om gravfältet. Delarna utgörs av sidorna till spännet och har tydlig gripdjursornamentik.

Förutom dessa kända lösfynd från gravfältet finns uppgifter från en Ove Wikström, boende på gravfältet. ”När han som barn lekte på åkern nordöst om gravfältet påträffades brända ben. Uppskattningsvis var det för ca 40-50 år sedan” (Hall 1993).

Bilaga 2

Jordanalys: Lickershamn, Stenkyrka socken, Gotland

Koord	Jordart				Jordtjocklek i cm				Färg/humus					
	Sand	Sand/grus	Grus	Klapper	Moränlera	0-15	15-30	31-45	46-60	>60	Steril jord	Brungrå humus	Mörk jord	Svart jord
A8	X						X					X		
A10			X				X					X		
A12			X				X					X		
C6		X							X				X	
C8				X				X					X	
C10					X		X					X		
C12					X		X					X		
E8			X					X				X		
E10			X				X					X		
E12			X				X					X		
G8														
G10			X				X					X		
G12			X				X					X		

Anmärkning:

För en förklaring till koordinaterna, se figur 9

Bilaga 3

Fynd: Lickershamn, Stenkyrka socken, Gotland. Provgropar 2006-05-27

Koord	Obrända ben i gram	Brända ben i gram	Bränd lera i gram	Keramik antal	Kol i gram	Järnföremål antal	Benföremål ål antal	Glas antal	Övriga metaller	Övriga fynd
A8	1		8 (tegel)	1 (porslin)						
A10	2		1	1 (porslin)		1, del av nit?		1		
A12										
C6	1, fiskkotta		12					1, sentida		
C8				1 (porslin)	1			1, sentida		1 bit flinta
C10										
C12			1	1						
E8	2, färtand		1	1						
E10										
E12										
G8										
G10		1						1, sentida		
G12										

Anmärkning: Glaset från ruta A8 är tunt, svagt välvt och svagt guldfärgat med glaspest. Sannolikt medeltid-vikingatid

För en förklaring till koordinaterna, se figur 9.

